

CÂTEVA DOCUMENTE PRIVIND JUDELE SĂTESC ÎN BANAT (SECOLELE XIV–XV)

*Livia Magina**

Cuvinte cheie: Banat, instituții, jude sătesc.

Key words: Banat, institutions, judex.

Instituțiile reprezintă, pentru administrarea oricărei societăți, coloana sa vertebrală, sunt punctul nodal dintre societatea reală și aceea imaginată prin intermediul organizării. O ierarhie a instituțiilor înseamnă, în fapt, capacitatea statului de a controla întregul sistem social. Astfel, instituțiile puterii centrale nu vor putea niciodată subzista într-un ansamblu haotic, fără existența celor secundare. Ființarea unei instituții, dovedită documentar, chiar fără legi care să o ateste oficial, ne determină să credem în vechimea acelei instituții și în importanța ei la nivelul ierahizării socio-politice. În acest sistem de idei se înscrie și instituția judeului sătesc, una dintre cele mai puțin studiate din ansamblul instituțional al evului mediu, aflată tocmai la baza piramidei administrative. O încercare de definire a acestei instituții înseamnă a delimita atribuțiile și obligațiile și a evidenția drepturile celui care îndeplinește funcția de jude.

Asupra originii și vechimii ei se poate specula ținând cont în special de documente de tip juridic, fără ca acestea să poată oferi tabloul integral al activității și atribuțiilor judeului sătesc. În ceea ce privește originea juzilor istoriografia românească a încercat să descopere în ce măsură din statutul de cnez a avut loc evoluția/degradarea spre acela de jude¹. Trebuie specificat că istoriografia, mai veche sau contemporană, nu beneficiază de un studiu integrator asupra instituției ca atare, cu excepția articolului semnat de către academicianul David Prodan², în care sunt enumerate sarcinile administrative

* Muzeul Banatului Montan, Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: liviamagina@yahoo.com.

¹ Avram Andea, *Banatul cnezial până la instăpânirea habsburgică (1718)*, Reșița, 1996.

² David Prodan, *Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII și XVIII*, în *AIIA Cluj*, 1961, p. 217-235.

și organizatorice ale celui care îndeplinea această funcție, fără ca referințele să le ateste întotdeauna pentru o anumită epocă sau teritoriu. Astfel judele își circumscrie competențele în două paliere ale cadrului socio-juridic existent: unul public și unul privat ce ține de economia domenală. Strângerea dărilor, rezolvarea problemei răufăcătorilor, judecata în primă instanță în cazurile minore, încartiruirea oștii, organizarea căraușiilor, a poștei sunt doar câteva dintre atribuțiile publice ale judeului, în timp ce sarcinile private se constituie și se acumulează pe parcursul creșterii numărului obligațiilor față de stăpânul domenal: gospodărirea moșiei, repartizarea sarcinilor și supravegherea executării lor, deservirea scaunului de judecată al stăpânului etc³.

Documentele propuse, cu cronologie cuprinsă între 1344 și 1436, sunt cazuri juridice, limitând într-o oarecare măsură extragerea unor concluzii general valabile. Persoana însărcinată cu aplicarea diverselor obligații apare sub numele de *villicus* și *judex* iar așezările menționate se înscriu în arealul bănățean de câmpie. Primul document supus atenției este emis de capitlul din Titel din anul 1344 în cazul unui furt de cai în zona Becicherecului. Judele Ioan, fiul lui Paul, este reprezentat de un iobag care depune mărturie în numele lui în fața capitlului.

Cel de-al doilea act, din 1408, relatează un caz de neprezentare a vilicului Nicolae din Giarmata în fața instanței scaunului fiilor lui Pose, fapt pentru care este amendat.

Documentul datat aprilie 1434 îl prezintă pe judele Dumitru din Hollos, care a achitat 250 de florini, restanță de la cumpărarea unei vii de la nobilul Ladislau Hagmas. Pentru acest sat un document din 1451 amintește pe *Demetrio, giudice et Ladislao Farkas, jurato in possessione Hollos constitutis*⁴, care, dacă se referă la aceeași persoană amintită 17 ani mai devreme (anexa 3), ar putea atesta că un singur personaj putea ocupa funcția vreme îndelungată, în ciuda faptului că exista o cutumă de elecție anuală a judeului; mai mult, din suma datorată nobilului Ladislau Hagmasi, reiese că dregătorul acestei localități era o persoană destul de înstărită, cu toate că este numit jude al iobagilor (*quendam Demetrius, judicem jobagionem*).

³ *Ibidem*, p. 218-221. Mai în detaliu la Szabó István, *A parasztfalu önkormányzatának válsága az újkorban*, în *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*, Budapesta, 1948, p. 267-310.

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL), Diplomatikai Levéltár (DL.), 14485.

Al patrulea document, din 1435, emanat de vicecomitele de Timiș și juzii nobililor, amintește pe judele din Șanovița care nu a depus jurământ că s-ar fi plătit impozitul pentru fisc.

Actul al cincilea evidențiază limitele autorității juridice a judeului sătesc, în acest caz fiind vorba despre vilicul din Verese gyház care a reținut mai mulți iobagi ai nobilului Ladislau Hagmasi.

Cu toate că documentele par a fi fără substanță, judele apărând în majoritatea cazurilor doar menționat, introduse în seriale cu același tip de activitate, este posibilă confecționarea unor concluzii certe asupra atribuțiilor sau a drepturilor sale. Toate cele cinci piese documentare sunt legate de pricini judiciare în care juzii sătești au fost mai mult sau mai puțin implicați. Dacă documentul de secol XIV menționează în funcția de jude o persoană pe care o putem bănuși ca făcând parte din elita nobiliară prin titulatura pe care o poartă (*magister*), în veacul următor titulatura oficialilor satului îi apropie pe aceștia mai degrabă de lumea iobăgească⁵, fapt care ar putea semnifica transformările suferite de statutul celui care îndeplinește funcția. Dacă spațiul sud-est transilvănean a reținut pentru jude denumirea de *sândie*⁶, în ceea ce privește spațiul bănățean judele sătesc apare în documente sub forma chinez, cnez, kenes, *villicus*, *judex*, în scriere latină sau *biró* și *falusi biró*, în cea maghiară, evidențiind fie originea etnică a acestuia, fie moda de scriere adoptată de cel care a redactat documentul. Forma *cnez*, *kenez*, *chinez* a fost mult mai uzitată în special în perioada ulterioară (secolele XVI-XVIII). Ca o ipoteză, se poate aprecia că în secolele la care ne referim cei doi termeni au o oarecare conotație etnică, și anume formele *judex* sau *villicus* desemnează oficiali ai satelor cu populație posibil maghiară, în vreme ce termenul de *cnez*, *kenez* face referire la dregătorii satelor românești. Ipoteza pare cu atât mai plauzibilă tocmai pentru că vorbim despre așezări din partea joasă a Banatului, mult mai diversificată etnic decât cea montană, care a continuat să prezeve până târziu instituțiile specific românești. Relativ în aceeași perioadă există documente care par să confirme cele afirmate mai sus. Astfel în 1444 apar menționați *Thoma, kenesio magnifici Francisci Chaak in Ewsi, Grubano, similiter kenesio, Johannes Vosthi in Gerthianus, Rado kenesio regalius in*

⁵ Două acte din 1451 amintesc pe *Jacobus kenezium pridem jobagionem* din Chery –DI. 55492 și pe voievozii Luca și Iacob, precum și pe judele Ioan, toți iobagi ai lui Ioan Himfy –DI. 55491

⁶ D. Prodan, *Despre sândie*, în *CL*, 1962, p. 143-147.

*Borzlyk, Petro, kenesio de Rekasd, Blasio, similiter kenesio de Bozus*⁷. Un alt act, din 1450 face distincție clară între un *Johannis biro, dictus de Warhalom* și *Johannis kenezium de Beldre*⁸, ambele așezări cu statut rural din comitatul Torontal. Mai mult, în Beldre (azi, Novo Miloșevo, Serbia) este menționat și un *Luca, waydam de eadem*, ceea ce certifică un mediu specific românesc, dat de prezența cnezului și voievodului.

Așadar, documentele propuse evidențiază implicarea judeului sătesc în majoritatea evenimentelor rurale, limitele autorității sale, fragmente ale unei ipoteze privind originea socială a celui care ocupă funcția de jude precum și un preambul la o viitoare cercetare în domeniu.

ANEXE

I

1344, octombrie, 22, Titel

MOL, Dl.51317, hârtie cu pete de apă, pe verso aplicată pecete inelară de închidere

Capitulul din Titel dă de știre că s-a prezentat în fața sa Blasius, iobagul lui Oliver de Cheusci, care a depus plângere în numele lui Ioan, fiul lui Paul, judele din Cheusci, pentru că vameșul Ioan, fiul lui Ladislau din Becicherec l-a atacat pe Anton servitorul susnumitului jude, l-a rănit, i-a sustras bunurile și caii, fără să dea socoteală pentru fapta sa.

Nos, Capitulum ecclesie Tytuliensis, damus pro memoria quod Blasius, jobagio magnifici viri magistri Oliveri de Cheusci¹ in persona magistri Johannis, filii Pauli, iudicis eiusdem ville, coram nobis personaliter dixit protestando, quod cum idem magister Johannes quendam, famulum suum, nomine Anthonium, pro quibusdam suis et domini sui, negotiis ad honorabilem capitulum ecclesie Chanadiensis transmississet et idem per villam Bechekereky² cum suo parvulo, ad cuius manus equus sine sella ducebatur, secure et sine

⁷ MOL, Dl. 59284.

⁸ MOL, Dl. 44588.

impedimento in festo Sancti Galli Confessoris proxime preterito transivisset tandem cum per campum satis in magno spatio pervenisset Johannes, filium Ladizlai, tributarius de eadem Bechekereky, cum suis complicibus ipsum insequendo tres equos summe videlicet et famuli cum sellis et tercium sine sella, faretram cum arcu et gladio ac duo pallia ab eodem auferendo et eundem diris vulneribus in manibus et digitis vulnerando abstulissent.

Quo facto, idem magister Johannes in crastino eiusdem festi ad repetenda ablata et de iniuria sibi facta emendanda in Bechekereky ad ipsum Johannem, filium Ladizlai, personaliter accessisset et ibidem se omnia ablata redditurum et de iniuria satisfactorum promississet, tamen nichil ex dictis ablatis restituisset, nec de iniuriis sibi illatis satisfacere curasset.

Datum feria sexta proxima post festum prenotatum, anno Domini M^o CCC^o XI^{mo} quarto.

Pe verso: Pro magistro Johanne, filio Pauli, iudice de Cheusci, contra Johannem, filium Ladizlai, tributarium de Bechekereky, protestatoria.

1. Localitate dispărută probabil situată în comitatul Bács sau Torontal.
2. Zrenjanin, Serbia.

II

1408, mai, 15, Timișoara

Original: MOL, Dl. 92310, hârtie, pe verso aplicată trei peceti inelare

Magistrul Petru, fiul lui Nicolae de Derechke, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș dau de știre că în fața lor s-a prezentat Gallus, slujitor din Gencz, care a relatat că vilicul Nicolae din Giarmata, nu s-a prezentat la procesul pe care îl avea cu doi iobagi ai fiilor lui Pose, pentru aceasta fiind pasibil de amendă.

Nos, magister Petrus, filius Nicolai de Derechke, vicecomes et iudices nobilium comitatus Temesiensis, memorie commendamus quod ad nostram venientes presentiam Gallus, parvus de Gencz, dictus nobis confessus eomodo quod cum quidam Nicolaus, villicus de Naggarmat¹, in sede iudiciaria

filiorum Pose in possessione eorundem Hodus² dictus habita, contra quosdam duos jobagiones magistrorum Petri et Georgii, filiorum Pose, videlicet Duissa et Demetrius, dictos juris processibus litem quandam excitasset ipseque providenda veritate inhibi fiendorum ad eandem sedem judicariam accessisset ibi eius in presentia pretactus Nicolaus, villicus de Naggarmat, ad predictam actionem suam agendum non venisset, nec misisset, prefatis Demetrio et Duisa expectantibus, super quo eadem sedes judiciaria dictorum filiorum Pose, prefatum Nicolaum villicum contra annotatos Demetrios et Duisa, singulariter in iudiciis, sex marcarum vulgarium per ducentos scilicet denarios compuntandorum convictum adiudicasset attamen suam prescriptam vel litem si prosequi voluerit, facultate salva remanente.

Datum in Temesuar, feria tertia proxima post festum Beati Stanizlay martiris, anno Domini millesimo quadringentesimo octavo.

Pe verso: Petri et Georgii, filiorum Pose.

1. Giarmata, jud. Timiș.
2. Localitate dispărută, în apropiere de Zăbrani, jud. Arad.

III

1434, aprilie, 4, Belgrad

Original: MOL, DI .43992, hârtie, parțial distrus, pecete inelară aplicată pe verso.

Matko de Talovecz, comite de Keve și Caraș scrie oficialilor din Szentelt că Dumitru, judele iobagilor din Hollos a dat satisfacție nobilului Ladislau Hagmasy de Beregsău pentru restanța de 250 de florini rămasă de la cumpărarea unei vii.

Mathko de Tallowcz Koviniensis et de Crasso comitatum comes et
judex comanorum, etc.

Circumspecti et providi viri, nobis dilecti. Ex insinuatione egregii viri Ladislai Haghmas de Berekzow intelleximus, quod vos quendam Demetrius,

judicem jobagionem suum, in possessione sua Hollos¹ vocata residentem ad Zenthelt², in medium vestri deduxissesit moraturum qui scilicet Demetrius judex cum ducentis quinquaginta florenis per centum videlicet pretio unius vini eidem domino suo Ladislao Haghmas rationabiliter teneretur. Quare vobis firmissime committimus et mandamus quatenus mox visis presentibus ex parte ipsius Demetrii iudicis, eidem Ladislao Haghmas super premissis ducentis et quinquaginta florenis per centum omnimodam et indilatam impendere debeatis satisfactionem. Et secus in premissis facere non ausuri.

Scripti in Albanandor, in dominica Quasimodo (geniti), anno etc. tricesimo quarto.

Pe verso: Circumspecti et providi iudici, iurati, ceterisque civibus de Zentelth, nobis dilecti.

1. Localitate dispărută, în apropiere de Nakovo, Serbia.
2. Localitate dispărută, în apropiere de Mokrin, Serbia.

IV

1435, iunie, 28, Timișoara

Original: MOL, Dl. 54949, hârtie, pe verso aplicate 3 peceti înelare.

Mihail Anyos de Fayz, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș, dau de știre că văduva lui Emeric Himfy de Remethe nu și-a plătit impozitul datorat fiscoi pentru posesiunea sa Șanovița, deși un familiar al său a susținut a contrariul. Întru-cât judele satului nu a venit să depună jurământ în acest sens, cauza a fost înaintată spre soluționare lui Ștefan de Rozgon, comite de Timiș.

Nos, Michael Anyos de Fayz, vicecomes et iudices nobilium comitatus Themesiensis, memorie commendamus quod exactor lucris camere regalis presentis anni contra nobilem dominam relictam Emericii, filii Him de Remethe proposuit, quod lucrum camere regalis anno preterito et presentis anni de sua possessione Zazinfalua¹ vocata non persolvisset, unde quidam familiaris ipsius domine respondit, ut anno preterito et presenti plene

persolvissent, pro eo nos iudicantes commiseramus in hunc modum, ut iudex ipsius possessionis vel vilicus iuramentum suum deponere teneatur super eo, ut anno preterito et presenti dictum lucrum camere regalis plene persolverent, quia idem iuramentum prefatus actor lucri camere regalis contentari noluisset, nec dictum iuramentum recipere, pro eo nos dictam causam cum serie nostre adiudicandum ad quindecimum diem ad adventus magnifici Stephani de Rozgon, comitis nostri duximus deliberandum et determinandum.

Datum in Themesuar, feria tertia proxima ante festum beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini M CCCC^{mo} XXX^{mo} quinto.

1. Șanovița, jud. Timiș.

V

1436, iulie, 17, Timișoara

Original: MOL, Dl. 44100, hârtie, pe verso aplicată 4 peceti inelare.

Mihail Anyos de Fayz, vicecomite și juzii nobililor comitatului Timiș dau de știre că, în fața lor a venit Petru zis Nyul (Iepure), viceoficial al banului Deseu, care s-a obligat să elibereze pe iobagii nobilului Ladislau Hagymas de Beregsău, luați prizonieri și ținuți în captivitate de către judele satului Veresegeház.

Nos, Michael Anyos de Fayz, vicecomes et iudices nobilium comitatus Themensiensis, memorie commendamus quod Petrus dictus Nywl commorans in Chene¹ viceofficialis Deseu bani, nostram personaliter veniens in presentiam dixit et est confessus in hunc modum, ex quo vilicum de Veresegehaz² jobagionem Ladislai Hagmas de Berekzow captivasset et in presenti in vinculis conservaret, ipsum vilicum abire permetteret et de dampnis et captivazione sua eidem vilico omnimodam satisfactionem impenderet, necnon Emericum cum omnibus suis jobagionem eiusdem Ladislai Hagmas domum dare deberet et teneatur omni sine dampno, ad quod se coram nobis spontanea sua voluntate obligabat, ut crastina die date presentium assignaret et redderet.

Datum in Themesuar, feria tertia proxima post festum Divisionis duodecim apostolorum, anno Domini MCCCC^{mo} XXXVI^{to}.

1. Cenei, jud. Timiș.
2. Localitate dispărută, aflată între Biled și Șandra, jud. Timiș.

SOME DOCUMENTS ABOUT *JUDEX PAGI* IN BANAT
(XIV–XV CENTURIES)

Abstract

Judex pagi is the main beneficiary of the village, under the state authority and that of master of his domain, having tasks of both parts. In Banat is called knezes, Kenez, judex or villicus, probably an expression of ethnic origin of people. This five documents submitted are showing the age of this institution in Banat. The article is intended, through this documents, an introduction to the issues less researched history of this institution by the romanian historiography.